

JADIDLARLARNING TA'LIM VA TARBIYAGA OID QARASHLARI

Ilmiy rahbar: X.U.Samatov

TATU Samarqand filiali

Kompyuter Injineriing fakulteti

KI23-02 guruh talabasi

HAMIDOVA.B.A

Annotatsiya: Maqolada jadidlar faoliyati va ularning barkamol avlod tarbiyasi masalalari yuzasidan qarashlari haqida ma'lumotlar va Milliy uyg'onish davri yurtimizda jadidchilik harakati shaklida paydo bo'lganligi haqida ma'lumot berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Milliy uyg'onish davri, jadid, jadidchilik, sho'ro tizimi, ma'rifatparvarlik, komil inson.

Insoniyat tarixini o'rganish hamma vaqt har qanday davr olimlari uchun muhim bo'lgan. Inson tabiatan o'z o'tmishiga qiziqib yashaydi. O'z hayotiga nazar solib, o'tmishga katta qiziqish bilan qaraydi. Bu esa tarixdan saboq chiqarishga, o'z istiqbolini belgilashga zamin yaratadi. Bu maqolada men ham yurtimiz tarixida milliy istiqbol uchun kurashgan jadidlar harakatlari va ular yaratgan ta'limot haqida keltirib o'tishni lozim topdim. Chunki buni jamiyat tubdan o'zgarayotgan tarixning ko'zga yaqqol tashlanadigan nuqtalaridan biri deb hisoblayman.

Vatanimizda Milliy uyg'onish davri jadidchilik harakati shaklida namoyon bo'ldi. U 1865-yildan boshlanib, 1929-yilda harakat namoyondalarini jismoniy tugatishgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu harakatning yuzaga kelishi bevosita istilo va uning oqibatlari bilan bog'langan bo'lib, uning shakllanish davri 1865-1905-yillar bilan belgilanadi. Adabiy harakat an'anaga ko'ra ko'proq Qo'qon, Xiva, Buxoro, Samarqandda rivoj topdi. Toshkent ham general-gubernatorlikning poytaxti sifatida tez rivojlandi, adabiy-madaniy markazga aylanib bordi. 1905-yil voqealari, xususan, 1905-yil 17-oktabr Manifestidan keyin rivojlanish bosqichiga kirdi. 1916-yilga kelib mazkur harakat namoyondalari "qora xalqni oqartirmoq va ko'zini ochmoq chorasiga" kirishdilar. Shu tariqa, milliy uyg'onish (jadidchilik) nihoyatda tez rivojlandi.

Milliy uyg'onish (jadid adabiyoti) mazkur harakatlarning adabiy-badiiy ifodasi sifatida namoyon bo'ldi va yangi o'zbek adabiyotini boshlab berdi. Uning avj

taraqqiysi 1915-1925-yillarga to'g'ri keldi. Shulardan kelib chiqqan holda, o'zbek milliy uyg'onish adabiyotini ikki bosqichga ajratib o'rganish maqsadga muvofiqdir:

1. Ilk mustamlakachilik davri: manbalari, yuzaga kelishi (1865-1905)

2. Milliy va ijtimoiy kurashlar davri: taraqqiyoti va tugatilishi (1905-1929). Bunday har bir sana muayyan ma'no tashiydi. 1865-yil Toshkent istilo qilingan sana. 1929-yil esa tarixda jadidchilik harakatining sho'rolar siyosati tomondan mahv etilishi sanasi sifatida muhrlangan.¹

O'z faoliyatini nafaqat siyosiy, balki ta'lim va tarbiyani yuksaltirish, Turkiston o'lkasini ma'naviy hamda ma'rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan jadidlar² harakati o'lka xalqlari tarixida muhim rol o'ynagan. Jadidchilik XIX asr oxiri XX asr birinchi choragida Turkistondagi milliy ozodlik harakatining milliy mafkurasi, o'lka xalqlarining milliy mustaqillik g'oyasi sifatida shakllandi.

XIX asrda ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan nom olgan va XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvar namoyondalari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy Samarqandda, Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev Buxoroda, Farg'ona vodiysida esa Abdulhamid Cho'lpon, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Obidjon Mahmudov, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev va boshqalar. Ular vatanparvar, ma'rifatparvar, Turkiston o'lkasida jadidchilik harakatining asoschilaridir. Jadidlar Turkistondagi xalqlarni birlashtirish va butun o'lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g'oyasini ilgari surganlar.

Jadidlar yurtimizni mustaqil, ozod holda ko'rishni o'zlarining bosh maqsadlari deb bilganlar. Ular milliy ozodlik kurashida qurol kuchi bilan muvaffaqiyat bo'lmasligini bilishar edi. Shu bois ular milliy istibdodga tushib qolishlarining sabablarini tahlil qilib, bularning tub ildizlari yo'q qilib tashlash lozimligini anglab yetdilar. Natijada jadidlarning hamma narsadan oldin xalqqa ma'rifat berish lozim degan g'oya yuzaga kelgan. Jadidlar 1906-yildayoq "Taraqqiyot" deb nomlangan gazeta nashr ettirib o'z g'oyalarini tarqata boshladilar. Turkistonning turli shaharlarida jadid maktablari ochilib, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar, jumladan tabiat haqidagi bilimlar ham targ'ib qilina boshlandi. Jadidlar uchun ilm va ma'rifat yagona qurol bo'lib, ular shu qurol yordamida o'lkada ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot uchun kurashmoqchi bo'ldilar. Jadidlar o'z

¹ <http://portal.guldu.uz/download-edfiles-11124.doc>.

² Jadid – arabcha "jadid" - yangi, yangilanish ma'nosini anglatadi.

orzularini faqat maktab, ma'orif va ta'lim tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish, uni rivojlantirish bilangina amalga oshirish mumkin deb bildilar.

Jadidlar haqida gap keyganda dastlab Qrimlik Ismoil Gasprialini tilga olishimiz kerak. U Rossiya musulmonlari orasida birinchi bo'lib, "maktabi usuli jadida" ya'ni "yangi usul maktabi"ga asos soldi. Maktabning tuzilishi, o'qitish metodikasi nazorat turlari ko'p jihatdan Yevropa ta'lim tizimiga yaqin bo'lgan. U madraslarni isloh qilish, dunyoviy fanlarni o'qitish maslalarini ko'taradi.

Barkamol avlod tarbiyasida jadidlar faoliyatining muhim xususiyati shunda ediki, avvalambor Turkistonni o'rta asrga xos tarqoqlikdan ozod qilish, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiyot yo'lga olib chiqish, milliy davlat bunyod etish, zamonaviy idora usulidagi ozod va faravon jamiyat qurish hamda ma'rifatparvarlik kabi masalalar edi. Bunday g'oyalar avvalambor yosh avlodni milliy, ma'naviy hamda g'oyaviy jipslashtirish, ularni o'lka taqdiriga dahldorlik tuyg'usi bilan yashashga jalb etish kabilrda aks etadi. Turkiston jadidchiligidagi asosiy g'oyaviy nazariy yo'nalish Behbudiy, Munavvar Qori, Fitrat, Cho'lponlar tomonidan ilgari surilgan bo'lib, Turkiston xalqi va davlatini qurish, zamonaviy taraqqiyot yo'lidan borishni taklif etganlar³.

Turkiston jadidlari chor hukumati istibdodidan qoloq ahvolga tushib qolga Turkiston mahalliy aholini, jumladan o'sib kelayotgan yoshlarni ijtimoiy-siyosiy, madaniy-marifiy turmushini, ong-saviyasini ko'tarish, taraqqiy ettirish maqsadida juda kata madaniy ishlarni olib bordilar. Mahmudxo'ja Behbudiy ta'kidlaganidek: "Har bir mamlakatda islohot va madaniyat asbobig'a tasavvul (vosita) va tashabbus etmoqlik harakati u mamlakatning yoshlari tarafidan zuhur eta boshlagani kabi, bizning Turkistonda ham madaniyat eshigi manzilida bo'lgan maktabi ibtidoiy ila intiboh va islohot jarchisi bo'lgan milliy matbuot qayratlu yoshlarning harakati maorif parvaronlarini soyasida vujudga keldi".⁴

Jadidlar ta'limoti – o'z zamonasining haqiqiy ta'limoti edi. Chunki u nafaqat taraqqiyparvar shaxslar, balki fikrlovchi yoshlarni o'z ketidan ergashtira olgan. Jdidlar eng avvalo, o'qitishning eski usullari o'rniga yoshlarga zamonaviy ilmlarni o'rgatish zarurligini tushunishlari bilan birga ta'limtizimida ona tilini chuqurroq o'rgatish, ona tilidagi darslarni ko'paytirish, boshqacha qilib aytganda o'quv dasturida ona tilidagi darslarni oshirish orqali yoshlarda vatanparvarlik, millatparvarlik tuyg'usini shakllantirish mumkin degan xulosaga kelish va bu yo'ldagi dadil harakat jadidlarning ma'rifat sohasidagi yangicha qarashlari

³ Oblomurodov N, Hazratqulov A. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. (o'quv qo'llanma) T. 2011

⁴ Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T: O'zbekiston. 1999. B. 385

Konsepsiya edi. Ana shu harakat zamirida jadidlarning pedagogik qarashlari ham shakllanib bordi. Jadidlar “Taraqquiyot” gazetasida maktab dasturiga alohida e’tibor berdi. Ularning ayrim dasturlariga ko’ra boshlang’ich maktab 4-sinfdan tashkil topishi kerak. Unga 7 yoshdan kichik bolalar qabul qilinmaydi. Dasturda qanday fanlar o’qitilishi bilan birga maktabning tashkiliy tomonlari haqida ham aniq ko’rsatmalar bor edi. Jumladan, yilda to’qqiz oy taxsil, uch oy ta’til bo’lishi haqida, o’quvchilarni maktabga avgustning 15-sanasida 1-sentyabrgacha qabul qilish, 15-mayda imtihon bo’lishi haqida qaror keltirilgan. Dasturda bayramlarda bir kun dam olish bo’lishi, maktabda darslar ketayotganda maktabga qabul qilish to’xtatilishi to’g’risida qaror ham mavjud bo’lgan.

Jadidlar voyaga yetgan yoshlar Turkiston kelajagi, ravnaqi uchun kurashchi bo’lib yetishishi kerakligini uqtirdilar va bunda ular har xil illatlardan xalos bo’lishlarini ta’kidlaydilar. XX asr boshlariga kelib Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg’ona vodiysi shaharlarida o’nlab jadid usulidagi maktablar ochildi. Behbudiy yangi maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Behbudiy O’rta Osiyo jadidchilik harakatining asoschisi va yo’lboshchisi edi. Turkistonda ma’rifatparvarlik harakatining rivojlanishiga kata hissa qo’shgan shaxs hisoblanadi. Mahmudxo’ja Behbudiy yosh yigitchalarni turli xil yomon illatlardan qaytargan, uning oqibatlaridan o’quvchilarni xabardor qilgan va Samarqandda ruslar tomonidan ochilgan pivo do’konlarini qattiq tanqid ostiga olgan. Uning fikricha, bunday do’konlar masjid va madrasalarning yaqinida bo’lib, bolalarga salbiy ta’sir ko’rsatishini tasdiqlagan. Mahmudxo’ja Behbudiy barchani kelajak avlodni sog’lom o’stirishga chorlaydi. Sog’lom aqlli, bilimli farzandlarimiz o’sib ulg’ayib, o’qib, ilm egallab, Turkistonga xizmat qiluvchi shifokor, huquqshunos, iqtisodchi va boshqa zamonaviy mutaxassislar yetishib chiqishini orzu qilgan. Sog’lom farzandlarni tarbiyalash uchun o’qib o’rganib ilmi, ma’rifatli, eng asosiysi esa ota-onalar o’z vaqtida farzandlarini zamonaviy fanlarini egallashga yordam berishlarini ta’kidlaganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning ta’lim va tarbiya olishida ota-onaning javobgarligi haqida so’z yuritib, o’z farzandining ma’rifatli bo’lishi uchun qo’llaridan kelgancha harakat qiladigan zotlar mavjudligini ta’kidlagan.

Jadidlarning tarbiya haqida qarashlari ham ilg’or fikrlar bilan boydir. Ularning tarbiya odob-axloq haqidagi fikrlari, asosan qadimdan islom olamida qaror topgan qarashlar negizida shakllangan. Jadidlar ota-onalar o’z farzandlarining tarbiyasi bilan shug’ullanib, ularni maktab va madrasalarga tayyorlab berishlarini ta’kidlaganlar. Maktab va madrasalarda o’qib, ularni tugatib, yoshlar rivojlangan davlatlarning o’quv yurtlarida bilimlarini oshirib, zamonaviy ilmlarni egallashlari

kerakligaini uqtirganlar. Adabiyotlarda yozilishicha, Behbudiy Bayrut oliy o'quv yurtlari va dorulfununida farang, olomon va ingliz tillarida o'qitilishi, Yevropalik olimlarning u yerda dars berishi, tibbiyot oliygohlarida jarrohlik xonalarining borligiga havas va e'tiqod qilgan bo'lib, ona-Turkistonning taraqqiyotida naqadar orqada qolganini afsuslar bilan yozadi.

Turkistondagi maorif tizimini isloh qilishni asosiy maqsad qilib olgan jadidlar yoshlarni milliy mustaqillik manfaatlarini himoya qila oladigan, iqtisodiy va siyosiy qaramlikdan chiqish muammolari bilan shug'ullanadilar, zamonaviy bilimga ega kadrlar bo'lishi kerakligini anglaganlar. Jadidlar xalqning madaniyat darajasini xalqaro saviyaga ko'tarishni orzu qilganlar, buning uchun esa yoshlarni Yevropaning eng yaxshi o'quv maskanlarida o'qitish zarur, deb hisoblaganlar. Yoshlarni chet elda o'qib kelib, o'z yurtiga foydasi tegadiganligi haqida Mahmudxo'ja Behbudiy esa "Oyna" jurnalida quyidagicha yozgan: "To'y va ma'raka oqchasidan bolalarni..., talabalarni Makka, Madina, Misr, Istanbulga Rossiya dorilfunun va dorulsaltanatlarig'a yuborilib, diniy va dunyoviy, zamonaviy odamlar yetishdurmoqg'a sa'y qilinsun. Ma'lumki, Munavvarqori Abdurashidxonov ham bu yo'lda jonbozlik ko'rsatgan. U o'zining "Jamiyati Xayriya" nomli yordam tashkiloti "ilk maktablarni bitirgandan so'ngra Turkiya, O'rinburg, Ufa va Ozarbayjonga yashirin yuborilgan talabalarga yordam ishlarini boshqarar edi".

Jadid namoyondalari yoshlarga murojaat ham etib, ularni oldinga intilishga, zamonaviy bilimlarni egallashga va umuman, ravnaq etishga chorlaganlar. Shu o'rinda jadidlarning yoshlarga murojaatiga e'tibor qilaylik: "Ey, g'ayratlik yoshlar! Bir-biringiz ila ittifoq etub, jamiyatlar barpo qilub, ... millat yo'lida xizmat etingiz. Millat va xalq sizdan hurmat va yaxshilik talab etadur, nafsoniyat va g'urur emas ... muhtaram yoshlar! Zamon siznikidir. Balki butun shahringiz va millatingiz ila taraqqiy qilursiz". Bu gaplardan biz yoshlar shuni xulosa qilishimiz kerakki, bir-birimiz bilan jiplashgan holda vatanimiz kelajagi uchun doimo oldinga harakat qilib, millat yo'lida xizmat qilishimiz lozim.

Jadidlar, komil inson – bu, eng zamonaviy insondir. Zamonaviy inson esa, millat va Vatan manfaatini barcha narsadan ustun qo'yuvchi, ma'rifatli, diniy va zamonaviy ilm-fanlarni egallagan tarbiyali kishidir deydilar.

Tarixdan ibrat olib yashash, tarix haqiqatlarini bilish kishiga quvvat beradi, uni hayot haqiqati bilan qurollantiradi. Tarixni yozishda hech qachon o'ng tomonga ham, chap tomonga ham og'masdan, faqat haqiqat va adolat nuqtai nazaridan yo'l tutilishi kerak. Soxta tarix bamisoli og'u kabi insonni zaharlaydi, uning ong-u dunyoqarashini chalg'itadi. Eski tuzum davrida biz o'z tariximizni bilmas edik.

Ko'zimiz bamosoli ko'r edi. Butun olam yuksak hurmat va ehtirom bilan tilga oladigan buyuk ajdodlarimizni tanimas edik-u, soxta "dohiy"lar hayotini qachon, qayerda tug'ilgan, nima karomatlar ko'rsatganini bilar edik, to'g'rirog'i, yodlab olgan edik. Ularni bobomiz, otamiz, deb sig'inar edik. Bu aynan istibdod va qullik davri edi. Nafaqat moddiy jihatdan nochor edik, eng yomoni, or-nomusimiz toptalgan, qadriyat va an'analarimiz oyoqosti qilingan edi. Bir soz bilan aytganda qornimizga emas, qadrimizga yig'laydigan bir davr edi.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg'onishda va ravnaqida asosiy omil bo'lib, xizmat qildi. Zamonning dolzarb maslalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechish yo'llarini jadidlar o'z maqola va asarlarida ko'rsatganlar. Yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, madaniy-ma'naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib ketish maqsadida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining xamonaviy bilimdon, mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar. Chunki jadidlarning o'zlari ham yosh bo'lganliklari uchun mahalliy yoshlarning muammolari, fikr-g'oyalari turli voqealarga munosabati ularga juda yaqin va tushunarli edi. Jadidlar faoliyatida madaniyatga, ma'rifatparvarlikka, yangilikka, taraqqiyotga intilish, yoshlarni butun xalq ommasini shunga da'vat etish g'oyalari ularning umrlari oxirigacha yetakchi fikr bo'lib qoldi. Har qanday og'ir sharoitda ular o'z qarashlarini o'zgartirmadilar. Jadidlarning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy faoliyatlarini tahlil qilib va ularning asr boshidagi g'oyaviy qarashlarini kelib chiqqan holda shuni aytishimiz o'rinliki, jadidlar Turkiston xalqlarini savodsizlik, qullik, qashshoqlikdan chor hukumati mustamlakachiligidan qutqarishga bel bog'laganlar va shu yo'lda yoshlar asosiy kuch bo'lganligini tushunib, ularning ong-saviyasini oshirish uchun ko'p sa'y-harakatlar qilganlar. Yoshlar manfaatini himoya qilish, ularning jamiyat va davlatda munosib o'rin egallashlari uchun tegishli imkoniyatlarni yaratish borasidagi jadidlarning fikrlari bugungi mustaqil O'zbekistonda namoyon bo'lib turmoqda. Jadidlarning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari va harakatlari natijasida O'rta Osiyo jumladan, O'zbekistonda dunyoviy ilmlar tabiat fanlari, fan texnikaga, tabobatga oid ilmlarni rivojlanishiga turtki bo'ldi. Bularning hammasi ular tufayli amalga oshdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Oblomurodov N. ,Hazratqulov A. va boshqalar. O'zbekiston tarixi.(o'quv qo'llanma)T.2011

2. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T: O'zbekiston. 1999. B. 385
3. Behbudiy M. Muhtaram yoshlarga murojaat. Oyna-1914. 41-son
4. M. Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar). Sharq-2001. B. 108-109
5. Samatov, K. (2016). Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society. *Theoretical & Applied Science*, (2), 175-179.
6. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani) // *European Scholar Journal*. – 2021. – T. 2. – №. 11. – С. 45-48.
7. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction. – 2021.